

Szvetelszky Zsuzsanna

A BESZÉLŐ EMBER ÉS A FELTALÁLT NYELV

[SZÓ-BESZÉD]

2025-05-20 | JEGYZET, SZÓ-BESZÉD

Új rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

„Újabban a nyelvújítónak divatos szemére lobbantani vakmerő és helytelen szófacsarásait. A gáncs nem jogosulatlan. Valamit azonban számba kell vennünk. Nyelvünk akkoriban gutaütött állapotban senyvedt, megvastagodott, pangó vérrel. Herder közeli halálát jósolta. Sürgős műtétre volt szükség. Ezt hajtotta végre Kazinczy.

A műtét sikerült. Egészen elítélni őt egyes tévedéséért olyan vastag hálátlanság, mint „a betegnek, aki miután felépült és virágozik, haragot tartani életmentő orvosával”. Ő szüntette meg a tespedést – lám ezt a szót is ő locsolta életre –, s a zsíros póriasság helyett az ízes és pompás népiesség mellé valami könnyebb, városibb, irodalmibb hangszert adott, egy más nyelvet, egy új nyelvet, mely szintén a miénk. Mindenki, aki magyarul ír, adós neki. Akik ma a Mondolat vádjait szajkózzák, azok is csak azokkal a szavakkal tudják őt szapulni, melyeket jórészt ő teremtett vagy ő nyesegetett meg. Ő hozta vissza az élőnyelvbe a néptől, a vidékről ezeket a szavakat, hogy csak néhányat említsek a sokból: aggastyán, badar, hölgy, kacér, lenge, pongyola, szobor, vándor, verseny, s az ő közvetítésével került hozzánk egy már elfeledett, gyönyörű szavunk is: a hős, melynek feltűntét gúnykacajjal üdvözölték kortársai. 1788-ban elevenítette fel ezt a Szatmár megyei tájszót, melyet akkoriban még egyáltalán nem ismertek: komoly. Addig minden csak komor volt. Felháborodás fogadta ezt a szavát is: rom. „Nagy harag volt Pesten” – írja naplójába. Nem szabad sohase felednünk, hogy nagyra növekedett, csodálatosan simulékony, zengő nyelvünk az ő kezén acélosodott meg, hogy a börtönben született újjá, s hogy ma is olyan nyelven beszélünk és írunk, melynek szavait a bilincse rozsdájával, a tulajdon vérével róttá papírra. Hála szellemének. Egyébként e két előbbi szó – a hála is, a szellem is – az ő alkotása.”

Kosztolányi Dezső: Kazinczy Ferenc (részlet)

A nyelv megjelenése az emberi evolúció egyik legnagyobb ugrása volt. Hirtelen új típusú öröklődési és fejlődési mechanizmusok léptek életbe, amelyek immár nem a DNS-ben, hanem a kulturális közegben rögzültek és terjedtek. Ebből a szempontból különösen érdekes Kazinczy Ferenc szerepe, akit Kosztolányi Dezső – talán nem is tudatosan – pontosan ilyen kulturális mutációk forrásaként azonosít.

Az ember fajspecifikus jellemzője a beszéd. Mindenki, aki hallotta már, hogyan próbál egy papagáj mondatot ismételni, beláthatja, hogy a különbség nem pusztán hangtani: a nyelv nemcsak szavak egymásutánja, hanem a közös gondolkodás tükre. Kazinczy nemcsak nyelvújító volt, hanem fajunk egyik ritka példánya: tudatos beszédeszköz-építő. Azt csinálta, amit az emberi faj mindig is csinált – csak rendszerben, céllal és erősen vitatott eredménnyel. Egy „pangó” rendszerbe

belenyúl, azt új elemekkel dúsítani, majd a szelekcióra bízni ezek túlélését: kifejezetten az evolúciós modellnek feleltethető meg. Kazinczy új szavai nemcsak szavak voltak, hanem gondolkodási lehetőségek, új kombinációs sémák hordozói.

nyelvi újraszületés

Kosztolányi írása pontosan érzékeli, hogy Kazinczy „műtétet” hajtott végre. Ez biológiai analógiával élve mesterséges szelekció a nyelvi gének között.

Bizonyos szavak eltűntek, mások – új képződmények – beépültek a használatba. És ahogy a természetes szelekció nem mindig igazságos, úgy Kazinczy is bele-belevágott olyasmibe, amit ma talán nyelvi „túlkezelésnek” neveznénk. De mégis: életképesebb lett-e a magyar nyelv általa? Egyértelműen igen. Kosztolányi abban is mélyen intuitív, hogy Kazinczy börtönben írott sorait a nyelvi újraszületés aktusaként értelmezi. A kulturális evolúcióban ugyanis a kényszer, a szűkösség, a társadalmi nyomás gyakran serkenti az innovációt. A börtön tehát ebben az esetben nem csupán fizikai tér, hanem evolúciós katalizátor: redukált körülmények között magas fokú nyelvi komplexitás jött létre. Ez is megfeleltethető a biológiai elvnek, hogy az adaptáció sokszor épp a krízishelyzetekben gyorsul fel.

A nyelv ugyanis alkalmazkodik. És ehhez kell egy közösség, amely elfogadja az új formákat. Kazinczy nemcsak szavakat alkotott, hanem társas viselkedést is formált: a nyelv, mint viselkedési minta, közösségi kohéziót teremt. Ha a nyelv nem fejlődik, a közösség is szétesik. Ám a nyelv nemcsak a közlés, hanem a gondolkodás struktúrája is: a nyelvi újítások valójában új mentális eszköztárat is jelentenek. Aki szót alkot, az világlátást is teremt, és aki világlátást ad a közösségnek, az túlmutat az egyéni ösztönkielégítésen: ez már a kulturális evolúció terepe.

kulturális mérnök

A magyar nyelv mai alakja – rugalmassága, hangulati gazdagsága, irodalmi pontossága – részben tehát egyetlen szerzői elme strukturáló beavatkozásának eredménye. Ez a tény újraértelmezi az egyéni szerepet a kulturális evolúcióban. Míg a genetikai evolúcióban az egyedek többnyire csak hordozók, itt az egyén – mint Kazinczy – maga is aktív mutációs szereplő lehet, kvázi kulturális mérnök. A nyelv újításának folyamata tehát nem csupán esztétikai vagy történeti kérdés. A beszéd az emberi csoportok összetartó ereje, de ennél is több: lehetőségeink és korlátaink tükré. Kazinczy, aki ezt a tükröt megcsiszolta, valójában nemcsak a magyar nyelvet gazdagította, hanem azt a kognitív teret is, amelyben ma is gondolkodunk.

Ez a szöveg nem Kazinczyról szól elsősorban, hanem rólunk. Arról, hogy mennyire képtelenek vagyunk értékelni a nyelvet mint eszközt – pontosabban: mint egyre alakuló gondolkodási rendszert. Az, hogy a „komoly” ma magától értetődő szó, csupán annak a bizonyítéka, mennyire gyorsan felejt a kollektív tudat. És hogy milyen hamar természetesnek veszünk olyasmit is, amiért valakinek valaha meghurcoltatást kellett vállalnia.

Hogy haragudtak rá. Mert a nyelv, az olyan, mint a nagymama receptje: nem lehet csak úgy hozzányúlni. De ő belenyúlt, és most itt vagyunk, ezen a nyelven írjuk a gyűlöletet meg a szerelmet, ezen veszünk össze és ezen kérünk bocsánatot. És az a furcsa, hogy akik őt szidták, az ő szavaival szidták, és akik most elfelejtik, azok is tőle örökölték mindent.

Kazinczy nem újított nyelvet, hanem írt egy másikat. Nem javította a magyart, hanem gyártott egy új magyart. Egy magyarul beszélő magyar nyelvet.

kép | DALL-E 3